

مجلد را نداشتند (نظیر قواعد فارسی عبدالواسع هانسوی یا برخی آثار امام‌بخش صهبایی) نیز در قالب طرح و مجلدی جداگانه به همت گردآورنده محترم مجموعه و با همکاری استادان و صاحب‌نظران معرفی و ارزیابی شوند تا علاقه‌مندان بتوانند از آن بهره ببرند.

شیوا امیرهدایی

فصلنامه نقد و تحقیق، مرکز تحقیقات اردو و فارسی گوپال پور، باقرگنج، سیوان (بیهار)، هندوستان، سردبیر سید نقی عباس (کیفی)

نشریه‌های علمی و تحقیقی در زمینه زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره، از منابع مهم و اساسی شناخت زبان و ادب فارسی در آن سرزمین است که علاوه بر ارائه اطلاعات مفید و قابل توجه و تأمل در حوزه زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره، به درک و دریافت گستردگی فرهنگ ایرانی در این سرزمین پهناور کمک می‌کند. با بررسی فهرست نشریه‌های مختلف به زبان‌های فارسی، اردو و انگلیسی در شبه‌قاره، که با موضوع زبان و ادب فارسی و تحقیق منتشر شده‌اند، این مطلب به روشنی مشخص می‌شود که این نشریه‌ها علاوه بر محتوا، از لحاظ کمی نیز قابل توجه‌اند. گرچه بسیاری از این مجلات اکنون دیگر منتشر نمی‌شوند، باین حال همان چاپ‌های قدیمی نیز در شناخت ابعاد و گستردگی فرهنگ ایرانی در آن خطه، قابل توجه‌اند؛ نشریاتی چون اورینتل کالج مگرن، فکر و نظر، معارف (چاپ اعظم‌گره)، برهان، تحقیقات فارسی، دانش (چاپ سرینگر) و چند مجله و نشریه دیگر از مجلات قابل ذکر در این زمینه‌اند که البته نشریات قدیمی‌تر از کیفیت علمی بهتری برخوردار بودند. باری، یکی از مجلاتی که اخیراً در هند، از طرف مرکز تحقیقات اردو و فارسی گوپال پور، در سیوان (بیهار) هند منتشر می‌شود و تاکنون ۸

اندکی از آنها نیز به زبان‌های دیگر (عمدتاً انگلیسی) نوشته شده که برخی از آنها در این مجموعه معرفی شده است؛ نظیر دستور زبان فارسی اثر سر ویلیام جونز، دستور زبان فارسی اثر متیو لامسدن و مناظر القواعد اثر ادوارد سل. به‌طور کلی در این مجموعه ۳۴ عنوان کتاب در موضوع دستورنویسی در قالب ۲۵ مقاله (در یکی از مقالات ۱۰ اثر معرفی شده است) معرفی و تحلیل شده که در کنار آنها یک مقاله مستقل با عنوان «آغاز مطالعات دستوری در شبه‌قاره هند و دستور زبان پانینی» و نیز مقدمه گردآورنده درباره دستورنویسی و نمایه‌ای شامل سه بخش اصطلاحات دستوری، نام‌ها و عناوین کتاب‌ها در انتهای مجموعه محتوای آن را تشکیل می‌دهد. از ویژگی‌های اصلی این مجموعه بهره‌مندی از فضل استادان صاحب‌نام و صاحب‌نظری چون علی اشرف صادقی، فتح‌الله مجتبابی، حسن انوری، حسن رضائی باغبیدی، مجدالدین کیوانی و چند نفر از پژوهشگران و محققان باتجربه و جوان است که مقاله‌هایشان زینت‌بخش این مجموعه است. گردآورنده در مقدمه اثر ضمن بررسی پیشینه تألیف آثار دستوری در ایران به موضوع صرف و نحو زبان فارسی و یافتن علت کم‌کاری علمای متقدم در این زمینه پرداخته و دو موضوع اساسی این حوزه یعنی ضرورت قائل شدن تمایز میان گونه‌های زبان ادبی، تاریخی و زبان معیار در بررسی‌های دستوری و نیز لزوم تفکیک مباحث علوم بلاغی از مباحث دستور زبان فارسی در کتاب‌های دستور را مورد ارزیابی قرار داده و در انتها پیشینه، رویکرد و کیفیت آثار دستوری فارسی در شبه‌قاره را بررسی کرده است. کتاب به‌صورت آراسته‌ای چاپ شده و امید است سایر کتاب‌های مربوط به موضوع دستورنویسی فارسی که فرصت حضور در این

شماره از آن (در ۶ مجلد) انتشار یافته، فصلنامهٔ نقد و تحقیق است که سردبیری آن به‌عهدهٔ سید نقی عباس (کیفی) است و اولین شمارهٔ آن در مارس ۲۰۱۵ منتشر شده است.

این نشریه شامل یادداشت سردبیر (با عنوان «اول دفتر به نام ایزدانا» در هر شماره)، مقالات تحقیقی، معرفی کتاب، شعر فارسی شعرای معاصر و چکیده‌های انگلیسی مقالات است. تعداد مقالات در هر شماره (یا مجلد) به‌طور میانگین ۱۲ الی ۱۳ عنوان است که شامل مقالات پژوهشی، تصحیح رساله و ترجمه از برخی پژوهش‌ها و مقالات اردو می‌شود.

تلاش متولیان مجله بر این است که عمدتاً به زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره بپردازند، ولی در مجله مقالاتی نیز با موضوع ادبیات فارسی در ایران و حتی ماوراءالنهر به چشم می‌خورد. ذیلاً به برخی مقالات چاپ‌شده در این نشریه اشاره می‌شود.

— «فارسی‌زبانان در نگاه آندرام مخلص براساس مرآت‌الاصطلاح»، نوشتهٔ حمیدرضا قلیچ‌خانی (ج ۱، شمارهٔ ۱، ژانویه، فوریه، مارس، ۲۰۱۵م، ص ۹-۲۹). نویسندگان در این مقاله به جزئیات روابط ادبی مؤلف فرهنگ با بسیاری از شاعران و ادیبان ایرانی و هندی پرداخته و دیدگاه آندرام مخلص را نسبت به زبان فارسی و فارسی‌زبانان بیان کرده است.

— «پژوهش‌هایی دربارهٔ میر سید علی همدانی در پاکستان و مساعی دکتر محمد ریاض در همدانی‌شناسی»، نوشتهٔ عارف نوشاهی (ج ۱، شمارهٔ ۲، آوریل، مه، ژوئن ۲۰۱۵، ص ۷-۲۲). در این مقاله، نویسنده به نقش و سهم میر سید علی همدانی در انتقال فرهنگ ایرانی به کشمیر پرداخته و ضمن برشمردن منابع و تذکره‌های عرفانی که به میر سید علی همدانی پرداخته‌اند، فهرستی از آثار چاپی مختلف میر سید علی

همدانی در پاکستان فراهم آورده است. — «قاطع برهان و قاطع القاطع»، نوشتهٔ اکبر حیدری کشمیری، ترجمه از اردو زینب کیفی (همان شماره، ص ۷۱-۸۹). در این مقاله به معرفی قاطع برهان غالب دهلوی، که در رد و انتقاد برهان قاطع خلف تبریزی است، و نیز قاطع القاطع امین‌الدین امین دهلوی، که آن هم در جواب قاطع برهان غالب است، پرداخته شده و در لابه‌لای مقاله به بحث‌ها و چالش‌های مطرح‌شده در نقد برهان قاطع خلف تبریزی اشاره شده است.

— «ملا محمد صوفی مازندرانی»، نوشتهٔ امیرحسین عابدی، ترجمه از اردو سید نقی عباس «کیفی» (جلد ۱، شمارهٔ ۳، ژوئیه، اوت، سپتامبر ۲۰۱۵م، ص ۷-۱۷). در این مقاله مؤلف ضمن معرفی صوفی مازندرانی و اشاره به شعرای مختلف با تخلص و اسم «صوفی» و خلط آنها با همدیگر از طرف تذکره‌نویسان، مجموعه‌ای را که در موزه ملی (دهلی‌نو) نگهداری می‌شود و ظاهراً در آنجا به «مجموعهٔ ملاصوفی» شناخته می‌شود، معرفی کرده، که جنگ‌گونه‌ای است و طبق فهرستی که از شعرای آن مجموعه ارائه داده، از شعرای متقدم تا قرن ۱۰ و ۱۱ را شامل می‌شود. طبق همین فهرست به‌نظر می‌رسد این مجموعه همان تذکره یا مجموعهٔ بتخانه است که نسخه‌هایی از آن در ایران نیز نگهداری می‌شود و عبداللطیف عباسی و نیز خاکی شیرازی در تألیف یا تکمیل آن نقش داشته‌اند.

— «چند نسخهٔ خطی تازه‌یاب مطلع سعدین و مجمع بحرین» [تألیف کمال‌الدین عبدالرزاق سمرقندی (۸۱۶-۸۸۷ق.)]، نوشتهٔ عارف نوشاهی (همان شماره، ص ۲۸-۳۲). در این مقاله نویسنده به معرفی دو نسخهٔ کهن و مهم از کتاب مذکور پرداخته که در کتابخانه‌های ملک عبدالعزیز در مجموعهٔ عارف حکمت (مدینه) و دانشگاه پنجاب

عباس که پیش‌تر در همین مجله (ج ۱، شماره ۲، ص ۳۶-۵۱)، به معرفی این منظومه و نسخه‌های خطی آن پرداخته بود، در اینجا متن منظومه را که در موضوع سراپانویسی است و به‌دست یکی از فاضل‌ترین و شاخص‌ترین علما و ادبای شبه‌قاره به نظم کشیده شده، براساس چند نسخهٔ موجود در کتابخانه‌های هند تصحیح و منتشر کرده است. این مثنوی، که در بحر هزج مسدس سروده شده، بیش از ۱۲۰۰ بیت دارد و موضوع آن وصف ظاهر و اندام معشوق است. از آنجاکه این مثنوی ظاهراً برای اولین بار در اینجا چاپ شده، بسیار حائز اهمیت است.

- «کامی شیرازی»، نوشتهٔ امیرحسن عابدی، ترجمهٔ سید نقی عباس «کیفی» (همان شماره، ص ۱۰۱-۱۱۶). در این مقاله به معرفی یکی از شخصیت‌های مهم ادبی دورهٔ جهانگیرشاه (حک: ۱۰۱۴-۱۰۳۷ ق / ۱۶۰۵-۱۶۲۷ م) و کلیات شعر او، که تا جایی که نگارنده اطلاع دارد هیچ‌جا اثری از آن نبوده، پرداخته شده است. آثار شعری کامی شیرازی که از ایران (شیراز) به هند مهاجرت کرده، چندان شناخته‌شده نیست و شاید تنها اثری که در برخی منابع به‌طور مختصر بدان اشاره شده (نک: صفا، حماسه‌سرایی در ایران، ص ۳۷۲)، وقایع‌الزمان یا فتح‌نامهٔ نورجهان بیگم است. این مثنوی در شرح رویدادهای اواخر دورهٔ جهانگیر، که همسرش نورجهان بیگم (وفات: ۱۶۴۵ م) به‌تدریج قدرتمند می‌شود، سروده شده و در آن به شورش شاهجهان و اسارت جهانگیر به‌دست مه‌بخت‌خان (متوفی ۱۶۳۴) و تلاش‌های نورجهان برای آزادی او پرداخته شده است. این مثنوی در همین نشریه (ج ۱، شماره ۳، ص ۱۸-۲۷) توسط حسن عباس معرفی شده بود، اما آنچه در مقالهٔ امیرحسن عابدی مطرح است، کلیات اشعار کامی شیرازی است که کمتر کسی آن را می‌شناسد. این کلیات

لاهور نگهداری می‌شوند و هر دو از نسخه‌های زمان مؤلف یا نزدیک به زمان او هستند و از این حیث بسیار حائز اهمیت‌اند.

- «معرفی نسخهٔ خطی میزان فارسی»، نوشتهٔ حسن عباس، ترجمه از اردو زینب کیفی (همان شماره، ص ۵۰-۵۷). معرفی مفید و مختصری است از کتاب میزان فارسی تألیف جمال‌الدین حسین بن اسعد که کتابی است با موضوع دستور زبان فارسی و در سال ۱۱۶۴ ق / ۱۷۵۰ م تألیف شده است. براساس آنچه معرف اثر، از این کتاب ارائه کرده و فهرست مطالب آن را در مقاله آورده، به‌نظر می‌رسد این کتاب از منابع مهم و مفصل در زمینهٔ دستور زبان فارسی است و می‌تواند از جهت بررسی سابقه و سنت دستورنویسی در شبه‌قاره مورد توجه قرار گیرد.

- «معرفی یک نسخهٔ خطی مجموعهٔ قصاید در کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه هندویی بنارس»، نوشتهٔ حسن عباس (ج ۱، شماره ۴ اکتبر، نوامبر، دسامبر ۲۰۱۵ م، ص ۷-۱۶). گرچه جنگ یا مجموعهٔ معرفی شده یکی از هزاران جنگ و مجموعه‌ای است که در کتابخانه‌های مختلف دنیا از جمله هند نگهداری می‌شوند، اهمیت این جنگ که گویا در قرن سیزدهم گردآوری شده، احتوای آن بر اشعار دو شاعر گمنام ولی ظاهراً مهم آن دوره است که یکی از شمال شرق ایران و دیگری از شمال غرب ایران به هند مهاجرت کرده است: عارف سبزواری و حامد مراغه‌ای آذربایجانی. در مورد این دو شاعر اطلاعات بسیار کمی داریم و این مجموعه که به‌دست شاگرد حامد مراغه‌ای آذربایجانی تدوین شده از منابع اصلی شعر دو شاعر ایرانی مهاجر به هند به‌ویژه این دانشمند گمنام آذربایجان است.

- «مثنوی مرآت‌الجمال تألیف آزاد بلگرامی»، مقدمه و تصحیح [سید حسن عباس (ج ۲، شماره ۱-۲، ژانویه تا ژوئن ۲۰۱۶، ص ۸-۱۰۰). حسن

و ادب فارسی در شبه‌قاره به‌ویژه هند باشد تا نواحی دیگر؛ زیرا گرچه ممکن است متولیان مجله معتقد باشند مخاطب نشریه همهٔ فارسی‌پژوهان دنیا هستند، پژوهشگران ادب فارسی در خارج از هند به منابع آنجا چندان دسترسی ندارند.

- اگر بخشی از صفحات به انتشار رسائل کم‌حجم فارسی اختصاص یابد، بسیار مغتنم خواهد بود.

- معرفی نسخه‌ها می‌بایست گویای محتوا و موضوع نسخه باشد. در برخی از مقالات این چند شماره بعضاً دیده شد، معرفی نسخه‌ها تفاوت چندانی با معرفی آن به‌وسیلهٔ فهرست‌نگار ندارد. یعنی در حد معرفی عنوان و مؤلف و مشخصات ظاهری نسخه است؛ در حالی که بهتر است نسخه با جزئیات بیشتری معرفی شود و در اختیار پژوهشگران قرار گیرد تا علاقه‌مندان و پژوهشگران از چندوچون محتوای آن مطلع باشند.

- معرفی کتاب‌هایی که در زمینهٔ زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره چاپ شده‌اند، بسیار مغتنم خواهد بود.

- تا جایی که ممکن است از چاپ مقالات تکراری پرهیز شود. برخی از مقالات مندرج در این مجله قبلاً چاپ شده‌اند و تازگی ندارند، با توجه به اینکه امروزه از طریق فضای مجازی تقریباً به همهٔ مقالات منتشرشده در اقصی نقاط دنیا می‌توان به‌راحتی دسترسی پیدا کرد، چاپ مجدد آنها در این نشریه وجهی ندارد.

به‌رحال این نشریه را می‌توان از نشریات خوب در حوزهٔ زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره به‌حساب آورد و برای مسئولان آن آرزوی موفقیت در مسیر انتشار منظم و پیوستهٔ آن را داریم.

مهدی رحیم‌پور

شامل قصاید، قطعات، غزلیات رباعیات و چند مثنوی کوتاه است که نشان می‌دهد کامی شاعر خوبی بوده است. امیرحسن عابدی به معرفی نسخه‌ای از کلیات وی می‌پردازد که در مجموعه‌ای شخصی نگهداری می‌شده و اگر نسخهٔ موجود در کتابخانهٔ رامپور به شمارهٔ ۳۴۴۸ ب‌همین نسخه نباشد که از آن مجموعهٔ شخصی منتقل شده، می‌توان گفت از کلیات کامی شیرازی تاکنون دو نسخه شناسایی شده است.

- «نقش حلقهٔ ادبی برهان‌پور در بالندگی سبک نازک‌خیالی فارسی در آغاز قرن یازدهم»، نوشتهٔ محمود فتوحی (ج ۲، شمارهٔ ۴۰۳، ژوئیه-دسامبر ۲۰۱۶، ص ۸۶-۱۳۲). نویسنده در این مقاله به معرفی حلقهٔ ادبی برهان‌پور و نقش دولتمردان و شاعران این مرکز ادبی-سیاسی در تغییر مسیر شعر فارسی از تغزل سادهٔ وقوعی به نازک‌خیالی می‌پردازد. این مقاله که ابتدا در مجلهٔ ایران‌نامه (سال ۳۰، شمارهٔ ۴، زمستان ۱۳۹۴) چاپ شده بود، برای دومین بار در این مجله به چاپ رسیده است.

- «سقطات دیوان کمال خجندی در مجموعهٔ اشعاری همزمان با او در هند»، از سید امیر منصوری (همان جلد، ص ۱۶۹-۱۷۹). مقاله‌ای است قابل توجه از ابیات تازه‌یافتهٔ کمال خجندی در جنگ بسیار ارزشمند مجموعهٔ لطایف و سفینهٔ ظرایف سیف جام هروی که در اواخر قرن هشتم تدوین شده است. اهمیت این سفینه، امروزه بر اهل فن پوشیده نیست و محققان و پژوهشگرانی چون نذیر احمد و عارف نوشاهی از ارزش‌های مختلف آن سخن گفته‌اند. بنابراین کشف ابیاتی تازه از شعرای مختلف در این سفینه قطعاً حائز اهمیت است.

چند پیشنهاد به سردبیر مجلهٔ نقد و تحقیق

- با توجه به اینکه این نشریه در هند منتشر می‌شود، بهتر است تمرکز اصلی بر موضوع زبان